

БІЛА ЗАЗДРІСТЬ (пам'яті І.П. Запісочного)

Ю.В. Попик

Ужгородський національний університет

Висвітлено події минулого як з точки зору одного із перших випускників Ужгородського державного університету, так і в подальшому колеги. Прослідковано шлях становлення І.П. Запісочного від викладача до відомого вченого, засновника наукової школи з фізики електронних і атомних зіткнень. Наголошено на атмосфері здорової конкуренції та творчої співпраці, яка панувала між колективами двох кафедр – квантової електроніки під керівництвом І.П. Запісочного та кафедри фізики напівпровідників під керівництвом Д.В. Чепура. Вказано на основні досягнення обох наукових шкіл, підкреслено, що їх співпраця сприяє взаємному творчому збагаченню.

У цих спогадах я, як один із перших випускників Ужгородського державного університету, хотів би висвітлити події минулого з власної точки зору і простежити шлях становлення І.П. Запісочного від викладача до відомого вченого, засновника наукової школи з фізики електронних і атомних зіткнень.

На час приїзду на роботу до нашого університету І.П. Запісочного (січень 1954 року) на хіміко-фізико-математичному факультеті було дві фізичні кафедри: кафедра загальної фізики (зав. кафедрою – ст. викладач Василь Никанорович Бушин, на той час без вченого ступеня) та кафедра експериментальної і теоретичної фізики (зав. кафедрою – Володимир Олександрович Шкода-Ульянов, кандидат фізико-математичних наук). Найважче було студентам-фізикам першого набору (1950 рік) – вони були першопрохідцями. Якщо лабораторні практикуми з загальної фізики були менш-більш укомплектовані, оскільки в них проходили навчання також хіміки, біологи та медики, то спеціальні фізичні практикуми доводилося створювати на пустому місці практично з нуля. Студентам доводилося самим ставити нові лабораторні роботи з того чи іншого спецпрактикуму. За цієї ситуації допомога Московського та Ленінградського університетів навчальною літературою і фізичним обладнанням була неоціненною.

Настав час розподілу нашої групи (набір 1951 року) на спеціалізації. Ніяких заяв з проханням зарахувати на певну

спеціальність ніхто з студентів не писав. Принцип поділу був такий: знаєш менш-більш добре математику – теоретична фізика, решта – оптика. Так я опинився серед 8 студентів у групі “теоретиків”. Для нас спецкурси читали В.О. Шкода-Ульянов та Ю.М. Ломсадзе (з вересня 1955 року), а у “оптиків” усі основні спецкурси читав І.П. Запісочний.

Оскільки “теоретики” спеціалізувалися на кафедрі теоретичної і експериментальної фізики, то нам дозволялося виконувати курсові і дипломні роботи з експериментальної фізики. Завдяки цьому “чистим” теоретиком залишився тільки І.Ю. Кривський (тепер доктор фізико-математичних наук, зав. відділом теорії елементарних взаємодій ІЕФ НАН України), а четверо присвятили себе експериментальній фізиці: Попик Ю.В. – докт. фіз.-мат. наук, професор; Копинець І.Ф. – канд. фіз.-мат. наук, доцент; Сушанін І.В. – канд. фіз.-мат. наук, доцент; Король В.І. – канд. фіз.-мат. наук, доцент. Останні двоє виконували свої дисертаційні роботи під керівництвом І.П. Запісочного.

І.П. Запісочний – широко обдарована, працьовита, цілеспрямована і наполеглива людина з хорошими організаторськими здібностями. Очоливши у вересні 1955 року кафедру загальної фізики, він відчув недоцільність великих затрат на організацію навчального процесу з курсу загальної фізики для всіх природничих факультетів університету, тому зайнявся підготовкою необхідних умов для виді-

лення з кафедри загальної фізики окремої кафедри зі спеціальності „оптика”. Так у 1957 році було відкрито кафедру оптики, яку й очолив І.П. Запісочний. Завідувати кафедрою загальної фізики було доручено Д.В.Чепурові (на той час без наукового ступеня, з 1970 року – доктора фіз.-мат. наук, професора). Цей час можна вважати початком змагання між колективами цих кафедр – кожен з керівників хотів утвердити і розвинути свої напрямки в науці. Це змагання триває і по сьогоднішній день. При кафедрі оптики відкрито аспірантуру в 1958 році, а при кафедрі загальної фізики – у 1960 році. На базі кафедри загальної фізики Д.В. Чепур у 1963 році створив кафедру фізики напівпровідників, а І.П. Запісочний у 1968 році на базі кафедри оптики – кафедру квантової електроніки. З ініціативи Івана Прохоровича при кафедрі оптики в 1965 році було відкрито першу в Ужгородському університеті проблемну науково-дослідну лабораторію з фізики електронних зіткнень (тепер фізичної електроніки, зав. лабораторією – канд.фіз.мат.наук С.С.Поп, нині доктор фіз.-мат.наук, професор), а Дмитро Венедиктович створив у 1973 році проблемну науково-дослідну лабораторію синтезу і комплексних досліджень властивостей нових напівпровідникових речовин складного складу (зав.лабораторією – канд. фіз.-мат.наук В.Ю.Сливка, нині доктор фіз.-мат. наук, професор, двічі лауреат Державної премії України в області науки і техніки, ректор УжНУ).

Злет двох потужних наукових шкіл був помічений науковою громадськістю СРСР та України, що дало можливість їх лідерам більш повно використати свої неординарні організаторські здібності. Дмитро Венедиктович пропрацював на посаді ректора Ужгородського університету з 1962 по 1977 рік, Іван Прохорович очолив у 1981 році Ужгородське відділення Інституту ядерних досліджень АН УРСР, яке переросло у 1992 році в Інститут електронної фізики НАН України.

Обом науковим школам є чим пишатися. Своїми творчими успіхами І.П. Запісочному завдячують 43 кандидати та 10 докторів фізико-математичних наук [1, 2]. Визнанням значимості наукових резуль-

татів школи є присудження у 1995 році Державної премії України в галузі науки і техніки І.П. Запісочному та його учням І.С.Алексахіну, А.М.Завілопуло, А.Й.Імре, Л.Л. Шимону, О.Б.Шпенику [3]. У школі Д.В. Чепура підготовлено біля 100 кандидатів і 17 докторів наук. Визнанням наукових успіхів школи є присудження Державних премій України в галузі науки і техніки у 1989 році Д.І.Блецкану, О.М.Борцю, М.І.Довгошею, О.О.Кикинєші, Д.Г.Семаку, В.Ю.Сливці, І.Д.Туряниці, І.І.Туряниці, Ю.Ю. Фірцаку, В.В. Химинцю; у 2000 році – Ю.М. Височанському, в 2001 році – Д.М. Берчі і В.Ю.Сливці [4].

У наукових школах був дещо різний підхід до підбору кадрів і організації науково-дослідницької роботи. Д.В.Чепур надавав перевагу випускникам фізичного факультету, які добре вчилися і були активістами громадсько-політичної роботи. Співробітник чи аспірант мав можливість самостійно вибирати об'єкти і методику досліджень, але вся робота з технічного забезпечення і постановки методик експерименту лягала на плечі дослідника. І.П.Запісочний приймав на роботу переважно випускників, які вже будучи студентами виявили потяг і здібності до наукових досліджень, велику самовіддану працьовитість. Науковці на перших порах були обмежені у виборі об'єктів та методик наукових досліджень. Проте організація науково-дослідних робіт на кафедрі І.П. Запісочного була на дуже високому рівні, і ми, представники сусідньої кафедри, заздрили колегам білою заздрістю. Тут відводилася дуже важлива роль допоміжним службам: групі матеріально-технічного забезпечення, складувній майстерні, майстерні з виготовлення, обробки і зварювання деталей з нержавіючої сталі, радіомайстерні, майстерні з виготовлення ювелірно тонких і точних деталей для електронних і іонних спектрометрів. До роботи в цих підрозділах було залучено висококласних спеціалістів. Кваліфікована робота допоміжних підрозділів сприяла прискореному виготовленню сучасних високовакуумних установок з нержавіючої сталі, електронних спектрометрів з високим енергетичним і кутовим розділенням, автоматизації експериментальних досліджень. Саме завдяки такій

організації школа І.П.Запісочного домоглася значних успіхів у галузі атомної фізики, фізичної та квантової електроніки, отримала світове визнання.

З дозволу Івана Прохоровича послугами його майстерень могли користуватись і співробітники інших кафедр фізичного факультету. Без кваліфікованої допомоги складува І.В.Маліборського, електрозварювальника І.І.Шліпецького, фاین-майстра, інженера Е.І. Метелешка я в принципі не зміг би створити сучасних високовакуумних установок для досліджень фізики поверхні напівпровідників, а це значить – я не відбувся б як науковець.

На превеликий жаль, обох засновників шкіл немає серед нас. Їх справи успішно продовжують і розвивають учні: у І.П.Запісочного – член-кор. НАН України, доктор фіз.-мат. наук, професор О.Б.Шпеник – директор Інституту електронної фізики НАН України; доктор фіз.-мат. наук, професор Л.Л.Шимон – декан фізичного факультету УжНУ, доктор фіз.-мат. наук, професор С.С.Поп – зав. ПНДЛ при УжНУ; у Д.В. Чепура – доктор фіз.-мат. наук, професор В.Ю.Сливка – ректор УжНУ, зав. кафедрою фізики напівпровід-

ників; доктор фіз.-мат. наук, професор Ю.М.Височанський – директор НДІ ФХХТТ, проректор з наукової роботи; доктор фіз.-мат. наук, професор Д.Г.Семак – заст. зав. кафедрою фізики напівпровідників.

Певен, що змагання і здорова конкуренція, творча співпраця сприятиме взаємному творчому збагаченню обох колективів. Віри в реальність цього додає той факт, що успіхи відділу іонних процесів ІЕФ, яким керує член-кор. НАН України, професор Шпеник О.Б., у створенні електронних спектрометрів з унікальними параметрами дали можливість реалізувати мрію моєї молодості – дослідити процеси взаємодії повільних (0–10 еВ) електронів з атомно чистою поверхнею напівпровідників і одержати надзвичайно оригінальні наукові результати.

Вважаю, що збереження і подальший розвиток традицій в ІЕФ НАН України та на фізичному факультеті УжНУ, закладених одним з фундаторів фізичної науки на Закарпатті І.П. Запісочним, подальші наукові здобутки цих колективів будуть найкращим пам'ятником цьому неординарному вченому.

Література

1. І.І.Шманько. Фізика Закарпаття – Ужгород: Мистецька лінія, 2000. – 96 с.
2. І.П.Запісочний. Шлях у науку. Спогади – Ужгород: Мистецька лінія, 2002. – 70 с.
3. Іван Прохорович Запісочний. Біобібліографія до 75-річчя / Упорядник В.Т.Маслюк; вступ.ст. О.Б.Шпеник, Л.Л.Шимон, В.А.Кельман; відп. ред. А.М.Завілопуло – Київ: Наукова думка, 1997. – 106 с.
4. Професор Д.В.Чепур – вчений, педагог, організатор науки й освіти /За загальною редакцією професора В.Ю.Сливки // Ужгород: Поличка Карпатського краю, 2001. – 71 с.

WHITE ENVY (In Memoriam I.P.Zapesochny)

Yu. V. Popik

Uzhhorod National University

The events of the past are shown from the point of view of one of the first graduates of Uzhhorod State University, afterwards – a colleague. The life of I.P.Zapesochny – from a university teacher to the famous scientist, the founder of the scientific school on the electron and atomic collision physics – is traced. The atmosphere of helpful competition and creative cooperation between the two departments – The Department of Quantum Electronics headed by I.P.Zapesochny and the Department of Physics of Semiconductors, headed by D.V.Chepur – is emphasized. The main achievements of both scientific schools are indicated, their cooperation is shown to assist mutual creative achievements.